

ASPECTE DIN VIAȚA COTIDIANĂ LA FRONTIERA DE VEST A PRINCIPATULUI TRANSILVANIEI ÎN TIMPUL LUI SIGISMUND BÁTHORY

Florin Nicolae Ardelean

Termenul de frontieră, în Evul Mediu și la începuturile Epocii Moderne, avea alte semnificații decât în zilele noastre. Abia la sfârșitul acestei perioade de tranziție reprezentată de secolele XVI-XVII se naște conceptul actual de graniță politică și militară. Spre deosebire de zilele noastre, în care prin graniță înțelegem o fâșie îngustă de pământ trasată convențional și marcată pe alocuri de puncte de trecere, în Evul Mediu frontiera reprezenta un spațiu larg, vag conturat, locuit și cu trăsături specifice ce o diferențiau de teritoriile din interiorul țării. Dacă astăzi viața oamenilor din așezările de lângă graniță nu se deosebește cu nimic de cea a celor care trăiesc în interiorul țării, în Evul Mediu situația era cu totul alta. Conflictele militare și nesiguranța își lăsau amprenta asupra vieții oamenilor din ținuturile de margine, care totuși continuau să își ducă existența în aceste locuri primejdioase.

În intervalul cronologic ocupat de existența principatului autonom, 1541-1691, viața din ținuturile de margine transilvănene era foarte dificilă, deoarece țara se învecina cu cele două mari imperii care își disputau în acel moment dominația asupra Europei Centrale: Imperiul Otoman și Imperiul Romano-German condus de Casa de Habsburg. Conflictele în care au fost implicate cele două puteri au prilejuit numeroase încălcări teritoriale și desfășurări de efective militare, de pe urma cărora au avut de suferit mai ales statele mici, în rândul cărora se număra și principatul Transilvaniei. Utilizând mijloacele și atuurile pe care le avea la îndemână, Transilvania și-a organizat un sistem defensiv destul de eficient, bazat în sud și est pe apărarea naturală oferită de munții Carpați și în partea de vest pe un sistem de fortificații, cuprinzând cetăți precum: Timișoara, Arad, Lugoj, Caransebeș, Lipova, Ineu, Șiria, Beiuș, Oradea, Săcuieni, Șimleul Silvaniei, Chioar, Satu Mare, Hust, Muncaci și altele. Începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea multe dintre aceste fortificații au fost construite după cele mai avansate principii arhitectonice ale vremii, iar cele mai vechi au suferit modificări și îmbunătățiri în acest sens. În general, se apreciază că în secolele XVI-XVII fortificațiile din Transilvania au cunoscut mai degrabă o creștere calitativă decât una numerică, spre deosebire de secolele anterioare¹. Unele dintre aceste cetăți au stat un timp mai îndelungat în stăpânirea Transilvaniei, însă altele au fost pe rând cucerite. Spre exemplu, Timișoara a fost cucerită în 1552 de către turci și transformată în pașalâc, banatul de Lugoj și Caransebeș a fost cucerit de turci în 1658, iar Oradea

---

1 Gh. Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972, p.76.

în 1660². Frontiera de Vest a țării a fost cea mai expusă la pericolele externe, pentru că nu beneficia de aportul unor obstacole naturale și mai ales pentru că în această parte Transilvania se învecina cu teritoriile turcești ale pașalâcului de la Buda, precum și cu teritoriile din Ungaria Superioară, stăpânite de habsburgi. Menținerea acestui sistem defensiv a fost o problemă vitală pentru existența principatului Transilvaniei.

Cel mai important element ce caracterizează această zonă de frontieră sunt cetățile. Spre deosebire de cetățile și fortificațiile situate în interiorul țării, acestea se aflau în cea mai mare parte în posesiunea directă a principelui, făcând parte din domeniul fiscal. Aici principele numea căpitani dintre oamenii lui de încredere și întreținea garnizoane permanente. Fiecare cetate avea în jurul ei sate care îi alcătuiau domeniul. Dările și impozitele pe care le plăteau locuitorii acelor sate erau utilizate mai ales pentru întreținerea cetății și a personalului militar ce se găsea în ea. Astfel, această populație a ținuturilor de margine plătea unele dări specifice în beneficiul cetății cum ar fi datul păturilor utilizate de către străji și soldații din garnizoană³. De obicei, un sat sau mai multe situate în imediata apropiere a cetății erau scutite de orice alte dări și impozite pentru a face slujbă la cetate: bărbații faceau cu rândul straja de noapte, aduceau lemnele pentru foc, aduceau proviziile din satele mai îndepărtate, efectuau lucrări de reparație și întreținere la cetate etc⁴. Din punctul de vedere al dărilor și al celorlalte obligații față de stăpânul domenal se poate aprecia că viața locuitorilor din aceste sate era mai ușoară. Autoritățile nu erau total insensibile nici față de satele care sufereau distrugerii de pe urma incursiunilor de jaf, acestea fiind scutite de dări pe perioade destul de lungi pentru a permite iobagilor să își refacă gospodăriile.

Intenția principelui și a stărilor era de a menține această zonă a țării cât mai populată, în ciuda numeroaselor vicisitudini cu care se confruntau locuitorii de aici. Cetățile de margine și garnizoanele de aici erau întreținute mai ales prin intermediul satelor din apropiere, deși ocazional se impuneau dări valabile pentru întreaga țară, care aveau ca destinație nevoile acestor cetăți. Un exemplu în acest sens este darea impusă de către dietă pentru ridicarea cetății Oradea, începând cu 1570. Această dare extraordinară era impusă în mod diferențiat. Cei din Transilvania plăteau 20 de denari de poartă fiscală, pe când locuitorii din *Partium* plăteau 1 florin de poartă fiscală⁵. Mai târziu, în 1575, cuantumul dării a fost ridicat și pentru locuitorii din cuprinsul

2 S. Andea, *Instituțiile centrale și locale în Transilvania*, în C. Mureșan, P. Cernovodeanu, C. Rezachevici coord., „Istoria românilor”, vol.V, Ed. Enciclopedică, București, 2001-2003, p. 708; Cr. Feneșan-Bulgaru, *Problema instaurării dominației otomane asupra Banatului Lugojului și Caransebeșului*, în „Banatica”, IV, Reșița, 1977, p.224-227; P. Iambor, *Cucerirea Banatului de către turci și transformarea lui în pașalâc (1552)*, „Vilaietul Timișoarei (450 de ani de la întemeierea pașalâcului) 1552-2002”, Timișoara, 2002, p.15-17.

3 D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVI*, Vol. I, București, 1967, p.243.

4 *Ibidem*, pp. 223,225, 244.

5 S. Szilágyi, *Monumenta Comititalia Regni Transylvaiae*, vol. II, Budapesta, 1877, p.367 (în continuare MCRT)

vechiului voievodat la 50 de denari⁶. O atenție deosebită a fost acordată frontierei de vest în ajunul războiului anti-otoman plănuit de principele Sigismund Báthory. În anul 1594 au fost adoptate o serie de prevederi referitoare la întărirea cetăților de margine și a efectivelor militare ce le apărau, prin redirecționarea unor sume de bani obținute din dările obișnuite stânse în anii anteriori (ex „banii de claie”) sau prin impunerea unei noi dări extraordinare pentru plata „oastei de pază” (*praesidium*)⁷. În secolul XVII darea pentru necesitățile garnizoanelor s-a menținut, ajungând în 1665 la 5 florini de poartă fiscală⁸, și în 1671 la 6,5 florini⁹.

Frontiera a fost de asemenea locul în care s-au dezvoltat o serie de categorii sociale cu un statut privilegiat față de cel al iobagilor, în sensul că erau scutiți de la prestarea obligațiilor specifice acestora, în schimbul participării la apărarea frontierei. În rândul lor se numărau libertinii, pușcașii și haiducii.

Libertinii constituiau o categorie dependentă, întâlnită mai ales în cuprinsul domeniilor fiscale, dar și a domeniilor personale. Aceștia erau ridicați din rândul iobagilor și erau scutiți de prestațiile iobăgești obișnuite în schimbul unor servicii speciale: pescuitul, creșterea păsărilor, diverse meserii, dar și serviciu militar. Libertinii militari apar sub diverse denumiri: *equites libertini* sau *liberii ad castrum* pe domeniul cetății Șiria la 1525¹⁰, libertini călăreți și libertini darabanți pe domeniul cetății Șimleu la 1594¹¹ etc. Libertinii întăreau potențialul defensiv al cetății, alăturându-se la nevoie garnizoanei, care era alcătuită în cele mai multe cazuri din mercenari.

Pușcașii își au originea în conșcripțiile militare realizate în rândul iobagilor încă din primii ani de existență ai principatului. Treptat, o parte din acești iobagi militari au căpatat scutiri pentru a fi în permanență la dispoziția principelui. Categoria seminobiliară a pușcașilor a cunoscut o evoluție ascendentă în a doua jumătate a secolului XVII, proliferând mai ales în cuprinsul domeniilor fiscale¹². Spre deosebire de libertini, care erau legați de cetatea la care slujeau, pușcașii erau datori a-l însoți pe principe atât în campaniile sale interne cât și în cele externe.

Haiducii reprezintă o categorie socială apărută în regatul Ungariei la sfârșitul secolului al XV-lea - începutul secolului al XVI-lea, în contextul dezvoltării creșterii și comercializării vitelor. Haiducii au fost la început păzitorii înarmați ai cirezilor de vite, pentru ca mai târziu să se dezvolte într-un grup semi-privilegiat cu rosturi militare în

6 *Ibidem*, p. 571.

7 D. Prodan, *op.cit.*, p.418-419.

8 *MCRT*, XVI, p.139.

9 *Ibidem*, p.502.

10 D. Prodan, *op.cit.*, p. 208.

11 *Ibidem*, p.209.

12 I. Costea, *Solam virtutem et nomen bonum. Nobilitate, Etnie, Regionalism în Transilvania princiară*, Cluj Napoca, 2005, p. 192; Idem, *Structuri sociale*, în „Istoria Transilvaniei”, eds. I. A. Pop, T. Năgler, A. Magyari, Cluj Napoca, 2005, p.226-227.

zona de frontieră¹³. Creșterea cantitativă a acestei pături sociale s-a produs în atmosfera de conflict și nesiguranță inaugurată de cucerirea otomană de la mijlocul veacului al XVI-lea. Până la sfârșitul secolului XVI în rândurile haiducilor s-au regrupat toate elementele sociale dislocate de cucerirea otomană. Existența haiducilor a ajuns să fie asigurată de numeroase conflicte și expediții de jaf din zona de frontieră. În această perioadă haiducii sunt foarte numeroși mai ales la frontiera de sud-vest a Transilvaniei. Prezența lor este atestată pe lângă cetățile însemnate ale principatului din această parte, precum Lugojul și Caransebeșul. În contextul războiului anti-otoman inițiat de Sigismund Báthory, haiducii au avut prilejul de a realiza numeroase incursiuni în teritoriul turcesc, soldate chiar cu victorii de anvergură modestă împotriva armatelor otomane. Astfel, un locuitor al acestor părți, sosit la curtea principelui în luna aprilie a anului 1597, descrie o expediție organizată de haiducii din Caransebeș în apropiere de Semendria, unde aceștia au învins un corp de 600 de ieniceri, capturând și trei steaguri care au fost aduse cu această ocazie principelui¹⁴. Transformarea haiducilor într-o stare privilegiată s-a făcut cu ocazia răscoalei anti-habsburgice a lui Ștefan Bocskai de la începutul secolului al XVII-lea. Acesta a înnobilit în jur de 10.000 de haiduci ce luptaseră alături de el împotriva habsburgilor. Aceștia au fost așezați în împrejurimile Debrecen-ului, primind libertăți similare cu cele ale secuilor. Haiducii nu erau supuși nici unui stăpân feudal însă erau obligați să se ridice la arme la cererea principelui¹⁵.

Pentru iobagii nemulțumiți de condiția servilă, intrarea în rândul acestor categorii cu rosturi militare era o soluție aflată la îndemână. Participarea la campanii militare era completată de alte activități economice specifice, precum creșterea vitelor și comerțul în cazul haiducilor. Cel mai frecvent însă aceste grupuri erau antrenate în expediții de jaf efectuate în teritoriul inamic.

Situația granițelor era o problemă ce constituia principalul subiect de discuție în cadrul întâlnirilor diplomatice dintre solii transilvăneni și reprezentanții celor două imperii. Documentele vremii prezintă încălcarea granițelor ca pe un fapt frecvent, încălcări ce au ca scop mai ales jaful. Astfel, în instrucțiunile scrise date de către principele Sigismund Báthory solului Pancratiu Sennyei, care era însărcinat cu ducerea tributului la Istanbul pentru anul 1591, principele își exprimă nemulțumirea față de numeroasele incursiuni și încălcări ale hotarelor întreprinse de otomanii din pașalâcul de la Timișoara asupra teritoriilor învecinate aparținând Transilvaniei. Principele invocă exemplul nobilului ardelean Nicolae Fiat, lovit de niște tâlhari veniți din satele

13 *A Magyar nyelv történeti- etimológiai szótára*, Vol. II, Budapest, 1970, p.23-24 (Termenul provine de la verbul *hajt*-a conduce, a mâna vitele. Prima atestare documentară este din anul 1500); P. Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale (895-1526)*, Cluj Napoca, 2006, p. 341-342.

14 A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, Vol. V, București, 1932, p.64.

15 K. Benda, *Les bases sociales du pouvoir des princes de Transylvanie*, în „La Renaissance et la Reformation en Pologne et en Hongrie”, Budapest, 1963, p. 444; I. Costea, *op.cit.*, p.175.

dependente de pașalâc. Aceștia i-au luat averea i-au siluit nevasta și apoi pe el l-au ucis¹⁶. Încălcarea granițelor a constituit, de altfel, cel mai important pretext invocat de principele Sigismund pentru începerea ostilităților cu Poarta.

Oprirea acestor atacuri depășea însă puterea de control a autorităților, care de cele mai multe ori erau și ele implicate în aceste incidente. Din dorința de a întări potențialul militar al frontierei cu turcii, Ferdinand I al Austriei a așezat grupuri de valahi „zici” din Croația în teritoriile controlate de habsburgi. Din rândul acestora, căpitanii și voievozii care aveau cel puțin 200 de oameni în subordine primeau o proviziune de 50 de florini anual, cu condiția să predea fiscului o treime din prada luată cu ocazia incursiunilor efectuate în teritoriul turcesc¹⁷. Aceste incursiuni erau încurajate de autoritatea centrală, care în felul acesta menținea la graniță o forță combativă activă și își sporea și veniturile.

La frontieră, starea conflictuală era aproape permanentă, atacurile veneau din ambele părți ale frontierei: atât turcii cât și creștinii întreprindeau expediții de jaf în teritoriile învecinate, de cele mai multe ori din inițiativă proprie. Un bun exemplu în acest sens avem din relatarea trimisă la 8 noiembrie 1593 de către banul Lugojului, George Palatich, principelui Sigismund Báthory, care descrie succint o incursiune a unui grup de transilvăneni asupra unei localități din cuprinsul pașalâcului de Timișoara locuită de turci: în ziua de vineri, la ceasul în care turcii se aflau în moschee, un norod de 300 de călăreți alături de alți pedestrași au tăiat mai mult de 200 de turci, ucigând și pe caduu, iar fratele mai mic al eminului a fost rănit și cu multe greutate a reușit să se salveze dincolo de zidurile cetății Timișoara. De asemenea, toate casele turcilor din acea așezare au fost incendiate¹⁸.

Zonele de frontieră sufereau cel mai mult și de pe urma încărtiruirilor de oști. Mai ales pe perioadele de iarnă, când ostilitățile erau suspendate, satele, orașele și târgurile erau nevoite să găzduiască oștile țării sau pe cele ale dușmanului. Deoarece de obicei în această perioadă victualiile armatei se terminau și aprovizionarea de la distanțe mari era anevoioasă, soldații erau nevoiți să recurgă la resursele locului. O scrisoare a unui căpitan imperial din 1595 descrie așezarea la iernat a unei oști de tătari în împrejurimile Timișoarei. O parte din tătari s-au așezat chiar foarte aproape de hotarele Ardealului, în preajma cetății Șiria. Tătarii „au cuprins de la sărmana țărănime jumătate din orașe și sate și au strâns laolaltă întreaga țărănime, așa că în fiecare oraș și sat locuiesc într-o parte tătarii și în cealaltă sărăcimea. Acești tătari au jefuit crunt satele din această regiune, au adunat 100.000 de vite pe lângă celelalte tipuri de alimente luate de la săraci, care acum sunt nevoiți să cerșească¹⁹. În comparație cu jafurile ocazionale relatate în documentele anterioare, prezența acestor oștiri era un

16 A. Veress, *op. cit.*, Vol. III, 1931, p.233-240.

17 *Ibidem*, Vol I, 1929, p.15-17.

18 *Ibidem*, Vol. IV, 1933, p. 161.

19 *Ibidem*, p. 179-181.

adevărat dezastru. Iernatul obliga armatele mai mari, care de obicei stăteau concentrate în tabără, să se răsfire pe suprafețe cât mai mari pentru a compensa lipsa de alimente din sezonul rece. Astfel, satele care sufereau de pe urma rechizițiilor forțate erau mult mai numeroase.

Înfățișată în lumina acestor documente, viața la frontiera de vest a Transilvaniei apare ca fiind dificilă, dar mai ales periculoasă. Situația creată de războiul anti-otoman la care s-a alăturat și principele Sigismund Báthory nu a fost una ieșită din comun deoarece, după înființarea pașalâcului de la Buda, starea conflictuală în aceste părți a fost aproape endemică. Frontiera s-a caracterizat atât prin mobilitate demografică, cât și printr-o mobilitate socială. Ținuturile de margine au fost privite cu un interes deosebit de către autoritățile centrale ale Transilvaniei prin acordarea de scutiri și libertăți celor care se alăturau de bună voie efortului defensiv, intrând în rândul categoriilor militare de aici. De atenție s-a bucurat și populația civilă pe care principele o dorea a fi cât mai numeroasă, dar care era însă în permanență amenințată de pericole. Menținerea frontierei de vest a fost, atât în timpul lui Sigismund, cât și a urmașilor săi la tronul princiar, un obiectiv prioritar în politica externă și în cea internă, de care depindea supraviețuirea întregului principat.

ASPECTS REGARDING THE EVERYDAY LIFE ON THE WESTERN FRONTIER OF THE TRANSYLVANIAN PRINCIPALITY IN THE TIME OF SIGISMUND BÁTHORY

(Summary)

In the Middle Ages and the beginning of the Modern Era, the concept of frontier had different meanings than those of the present times. The western border land of Transylvania had no natural obstacle thereafter it was provided with a complex system of fortifications meant to protect this vulnerable part of the country. The frontier was also the home of some specific social groups with military purpose encouraged by central authority. These frontier soldiers were usually taking part to plunder expeditions across the border into enemy territory, but they were also helping with the defense of the fortifications in this area. The reign of Prince Sigismund coincided with the war between the Ottoman Empire and Hapsburg Monarchy during the years 1593-1606. Transylvania joined the armies of Emperor Rudolf II, and so ottoman armies attacked its western border. The documents of the time describe frequent skirmishes, between Transylvanians and inhabitants of the ottoman territories, especially with the purpose of plunder. Given these conditions, the frontier had a great demographic and social mobility. Civil population and military categories were encouraged by the prince to inhabit these dangerous lands, because the maintenance of this frontier was the guarantee for the survival of the whole principality of Transylvania.